

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 101 1980

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Louise Vinge

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström, Lars Furuland

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00467-X (häftad)

ISBN 91-22-00469-6 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1981

Henrik Schücks historiesyn

Föreläsning i dialogform hållen vid Svenska Litteratursällskapets hundraårsjubileum i Carolinasalen, Carolina Rediviva, den 20 november 1980

Av LARS GUSTAFSSON och KURT JOHANNESSON

Lars Gustafsson:

Schück gjorde sig ju tidigt känd som förespråkare för vad han själv kallade en »historisk» litteraturforskning i motsats till den spekulativa estetiken. Redan när han som 23-åring recenserade Fryxells Bellmansframställning, förklarade han att den litteraturhistoriska forskningen i Sverige inte »gått i jämnbredd med den öfriga vetenskapliga utvecklingen», vilket han menade bland annat berodde på dess »mer ästetiska än historiska karaktär» (*Nordisk tidskrift* 1879, s. 379 f.)

Sitt krav på *historisk* uppfattning och *historisk* metod i litteraturforskningen upprepar Schück ofta och energiskt under de följande åren, tydligast i inledningen till sin bok *William Shakspeare. Hans lif och värksamhet* (1883–84), en bok som han också försåg med den programmatiska undertiteln »En historisk framställning». Schück för här ett resonemang som på ett ganska intressant sätt motiverar varför han tar avstånd från den estetiska spekulativen och något närmare belyser vad han menar med ett »historiskt» synsätt.

»Sedd genom de filosofiska synglasen» har Shakespeare, förklarar Schück, »framstått såsom en fullkomligt modern författare, besjälad af vårt århundrades idéer och mätbar efter dagens sist uppfunna system». Men enligt Schücks uppfattning är det just som representant för sin egen tid som en diktare har sitt värde för senare tider; »blott såsom det renaste uttrycket för sin tids sträfvanden kan skalden göra anspråk på att bevaras i efter världens minne» – detta menar Schück är en »fundamentalsats» för litteraturhistorien.

Att förstå en författare från äldre tid enligt denna grundsats kräver historisk forskning, just därför att en sådan författare kände och tänkte annorlunda än vi och därför i viss mån är främmande för vår tid, menar Schück. Hans syfte med sin egen framställning har alltså varit »att ur Shaksperes egen tid

begripa honom», och han har därför »sökt undvika att i hans arbeten inlägga idéer, hvilka äro specifika för vårt århundrade».

—Tendensen i det här programmet hos Schück för den litteraturhistoriska forskningen riktar sig alltså mot metoden att tolka äldre litteratur enligt 1800-talets filosofiska idéer, »efter dagens sist uppfunna system». Schück har bland annat haft Hegels och Vischers estetik i tankarna. Men hans polemik i Shakespeareboken riktar sig mest mot forskare som Hermann Ulrici och G. G. Gervinus, som i sina Shakespearetolkningar var inriktade på att finna en allmängiltig moralisk grundidé i varje skådespel. Det är en metod som Schück menar är ohistorisk, anakronistisk.

Schücks litteraturhistoriska forskningsprogram är ett uttryck för en relativistisk historieuppfattning som har anor åtminstone från 1700-talet och som i hög grad är aktuell under 1800-talet. Idéhistorikern Maurice Mandelbaum hänvisar i sin stora studie över 1800-talets historiska tänkande *History, Man, and Reason* (1971) till denna uppfattning som »the historical sense», som alltså innebär ett krav på historikern att förstå och värdera företeelser i det förflutna utifrån den studerade tidens egna förutsättningar, i medvetande om att dessa förutsättningar kan ha varit andra än de som gäller för hans samtid.

Detta krav på »historiskt sinne» lanseras under 1800-talet jämsides med en annan princip som är karakteristisk för tidens historieforskning och som särskilt framhålls av Mandelbaum, nämligen principen att en riktig förståelse och en riktig värdering av en historisk företeelse kräver att den sätts in i ett utvecklingssammanhang.

Men nu är det ju så, att utvecklingsföreställningarna i 1800-talets historiska tänkande ofta är förknippade just med vad Schück kallar »idéer hvilka äro specifika för vårt århundrade», till exempel

filosofiska och politiska idéer om den historiska utvecklingens ändamål. Schück talar naturligtvis själv om »utveckling» i många olika sammanhang – det är ett ord som torde vara svårt att undvika för en historiker. Går nu detta ihop med hans stränga antianakronistiska grundsatser, alltså hans krav på litteraturhistorikern att han skall se det förgångna från det förgångnas ståndpunkt, inte från sin egen samtids?

Här tycks alltså skymta ett problem i Schücks historiesyn, och här kan väl därför Kurt Johannessons och min dialog lämpligen börja – eller fortsätta, för vi började den faktiskt redan för några år sedan, i *Samlaren* 1971 och 1972.

Kurt Johannesson:

På en punkt skiljer sig Henrik Schück markant från sina föregångare bland svenska litteraturforskare, exempelvis Gustaf Ljunggren och Carl Rupert Nyblom. Han diskuterar ytterst sällan estetiska, metodiska eller kunskapsteoretiska problem och kan yttra sig nog så sarkastiskt om sådana gagnlösa »spekulationer». Redan detta var naturligtvis en demonstration, en bekännelse till ett visst vetenskapsideal.

Men utvecklingsbegreppet har obestriddligen en central plats i hans väldiga författarskap, från ungdomsverken ända till ålderdomens skrifter. Det bidrar till den triumferande tonen i hans oeuvre: se, här är utvecklingen, det självklara mönster som historiens fakta en gång ingått i och som historikerna bara har att lyfta fram och demonstrera! Men ingen modell är självklar. Varje ordnande av verklighetens fenomen döljer i sig tolkningar, värderingar, utsagor om kausalitet och finalitet. Hur såg Schück själv på utvecklingsbegreppet? Hans uttalanden på denna punkt är tyvärr få, vaga och motstridiga. Låt mig ge några exempel.

Schücks förstlingsverk, *Studier i den elisabethska litteraturen* 1881, vittnar om ett nästan slaviskt beroende av Jacob Burckhardt. Han har helt enkelt lyft över dennes metod att beskriva den italienska renässansen till det engelska 1500-talet. Burckhardt syntes ju också mer än någon annan förkroppsliga det strikt »historiska» betraktelsesättet, när han konkret och åskådligt skildrade varje del av samhälls- och kulturlivet i ett försök till en total rundmålning av epoken. Men samtidigt finns utvecklingsperspektivet där, åskådaren till detta myller av detaljer påminns ständigt om att han bevitnar den kanske mest dramatiska och skickelse-

digra utvecklingsfasen i mänsklighetens historia: den moderna människans födelse, människans upptäckt av individen inom sig själv och den faktiska världen utanför sig.

Själv inleder Schück sin skrift med följande deklARATION: »Om man erkänner, att litteraturhistorien har till uppgift att skildra, huru människan utvecklas till allt större och större rikedom i sina bestämningar, huru alt flere och flere idéer bringas till medvetande hos henne, huru det ena efter det andra af de skrank fördomen upprest mot hennes handlande faller, så måste man medgifva, att litteraturhistorien ej kan ha någon tacksammare period att behandla än den som börjar i Italien ungefär med 1300-talet och som gemenligen betecknas med det kanske något oegentliga namnet renaissance. Om någon tid kan karaktäriseras såsom den fria, utvecklade individens tid, så är det denna.» Det är en uppenbart eklektisk bestämning av utvecklingsbegreppet. Där finns tanken, med rötter i upplysningsfilosofin, att mänskligheten med förnuftets hjälp måste befria sig från allehanda fördomar och samhället från skilda missförhållanden. Där finns 1800-talsliberalismens kungstanke att kulturen och samhället måste ge den enskilde en maximal frihet att förverkliga det individuella i sitt väsen. Där finns slutligen ekon från den idealistiska filosofin, där den historiska utvecklingen tolkas som ett succesivt medvetandegörande av mänsklighetens slumrande idéer.

I Shakespeareboken 1883 uppställer han sin »fundamentalsats», som han kallar den: »Blott såsom det renaste uttrycket för sin tids sträfvanden kan skalden göra anspråk på att bevaras i eftervärldens minne.» Här betyder »sträfvanden» något som söker uppenbara och förverkliga sig i tiden, utvecklingstendenser sedda i ett åtminstone vagt idealistiskt perspektiv. I andra upplagan av hans och Warburgs svenska litteraturhistoria, den som kom 1915, talar han *en passant* om det som blivit grundprincipen »för våra dagars vetenskapliga forskning och inom denna först kommit fram inom naturvetenskapen, från hvilken den lånats till historien – utvecklingens princip, tanken att det höga vuxit fram ur det lägre, lagen ur sedvänjan . . .» (I: 395). Här betraktas utvecklingsmodellen i stället som framvuxen ur naturvetenskapernas empiri och kausalitetsbegrepp.

Det viktigaste är emellertid inte hur Schück definerar utvecklingsbegreppet utan hur han faktiskt använder det. Låt mig här ta hans första verkligt originella verk som exempel, den epokgörande

skildringen av Sveriges medeltid och reformationstid i *Svensk Literaturhistoria*, fullbordad 1890. Liksom när han tidigare skildrade den engelska renässansen, så försöker han nu även i den svenska litteraturen urskilja olika »sträfvanden» för att tala hans eget språk. Det är inom 1500-talslitteraturen framförallt *humanismen* och *reformationen*. Det finns ett inre samband mellan dem: »Reformationen var i flera fall ett barn af humanismen. Dess utgångspunkt är endast en konsekvent tillämpning på det religiösa lifvet af humanismens stora grundsanning: individens rätt.» Men de förhåller sig i ett annat avseende som tesen och antitesen. Till skillnad från humanismen berövade sig nämligen protestantismen »redan från början möjligheten af en *utveckling* . . . det mänskliga förnuftet fjättrades en gång för alla af det skrifna ordet». Här ställs således tvånget mot friheten, stagnationen mot utvecklingen. Å andra sidan tycker sig Schück återfinna en helt annan motsats: »Humanismen var en aristokratisk rörelse . . . Reformationen var däremot i högsta mening en folklig rörelse» (s. 213f.). När Schück betraktar den svenska 1500-talslitteraturen, finner han att dessa inneboende motsatser skärps alltmer. Mot seklets slut finns där bara grälsjuka teologer och pedantiska skolfuxar, av tron på individens rätt och frihet synes ingenting vara kvar.

Men innan dess har han låtit alla motsatser upplösas i en harmonisk gestalt, Olaus Petri. Han var humanist när han »djärfdes att på skriften använda det sunda människoförståndet». Men han var också reformatorn som visste »att han talade till ett enkelt och okunnigt folk, och han valde därför det språk, som bäst lämpade sig för denna krets. Sällan har också reformationens folkliga karaktär tagit sig ett skönare uttryck» (s. 236). I hans krönika är sammansmältningen av aristokratiskt och folkligt, intellektuellt och religiöst-moraliskt fullständig: »Arbetet vittnar på samma gång om renässancemannens fördomsfria, kritiska blick och om reformatorns kärleksfulla omtanke om alla dessa tusenden, för hvilka den vetenskapliga forskningens njutningar voro okända» (s. 402). Här får Olaus Petri höja sig över de dialektiska motsättningar som hans tid inte förmådde lösa och antecipera en annan och senare tid där den fria vetenskapen blivit var mans egen dom, det vill säga Schücks egen tid. Man kunde också säga att bilden av Olaus Petri, som Schück ofta återkommer till, får representera något av hans eget människoideal och kanske rent av tjänar som ett idealiserat självporträtt. Samma tanke att den geniala undantagsmänniskan förmår föregripa den

historiska utvecklingen återfanns i debutverket 1881. Där heter det att Shakespeare i olika avseenden, t. ex. sin syn på kvinnan »anteciperat sin tid med ej så få år, vare sig att detta skett på snillets oberäknliga vägar eller genom inflytande från Italien» (s. 35).

Egentligen kommer Schück att bygga sin skildring av stormaktstiden i *Illustrerad svensk litteraturhistoria* 1896 på en liknande utvecklingsmodell. Där ser han nu en ny kamp mellan två antitetiska begrepp, »det starkt religiösa tryck, som förut hvilat öfver det allmänna åskådningssättet i vårt land, och de krafter, som af detta åskådningssätt hållits bundna – det världsliga sinnet, känslan för den jordiska tillvarons lif och lust» (s. 226). Även denna antites förblir i stort sett oupplöst under detta sekel. Den teologiska »salvelsen» trängs visserligen tillbaka, men detta resulterar än så länge bara i att sederna blir råa och uppfattningen brutal (s. 228). Samtidigt präglas tiden av en annan motsats, den mellan fantasin i denna »de stora ansatsernas och de chauvinistiska drömmarnas tidsålder» och verklighetssinnet förkroppsligat i en utilitistisk, praktisk strömning (s. 325f.). I litteraturen återfinns dessutom en strid mellan det antika och det nationella, liksom mellan formen och känslan. Och åter tycker Schück sig kunna urskilja ett fåtal gestalter som med geniets rätt klart uppenbarar dessa »sträfvanden» i tiden och ibland även lyckas harmoniera dem, dymedelst utpekande den nödvändiga riktningen för den historiska utvecklingen. Stiernhielms Hercules sägs vara en fulländad syntes av svenskt och antikt, den har något av »dalkarlsantik hos sig» (s. 330). Likaså förenar Olof Rudbeck, »den mest representativa mannen inom stormaktstidens litteratur», fantasikraften med det praktiskt-utilitistiska verklighetssinnet (s. 268). Säkert är det under inflytande av 90-talets nationella strömning som Schück nu starkare än förr tolkar den svenska litteraturen som en spegling av ett specifikt svenskt nationalllynne och dess ständiga utvecklingsprocess. Därmed kan han arbeta med ännu ett antitetiskt förhållande till andra »germanska» folk och deras litteratur men också med den större antitesen mellan germanskt och romanskt.

Schück liksom de flesta av samtidens historiker betraktade utvecklingen som en självklar princip för att både ordna och förklara historiens fenomen. Men man levde i en tid när de flesta politiska och religiösa rörelser liksom de skilda filosofiska, litterära och konstnärliga skolorna samtliga försökte utnyttja det förment objektiva och vetenskapliga

hos utvecklingsbegreppet för att på detta sätt stödja de egna idealen och teserna – ungefär som alla läger kämpade om hur ett annat av tidens honnörsbegrepp, »friheten», rätteligen skulle tolkas. Och utvecklingsmodellen kan aldrig bli neutral gentemot värderingar, ideologier, bilder av människan och världen. Jag menar därför att Schück genom att så konsekvent komponera sina stora litteraturhistoriska verk utifrån utvecklingsmodellen också kunde vinna ett så starkt gensvar i sin tid – han talade dess språk. Men därmed kom han också, trots sina beaktelser till ett »historiskt» betraktelsesätt, att genom utvecklingsmodellen ge litteraturhistorien ett spekulativt och ideologiskt element. Utifrån hans skildring av exempelvis 1500- och 1600-talens »sträfvanden» får vi en ganska klar bild av hur han såg sin egen tid, som ju var en senare fas i samma organiska utvecklingsprocess. Därför skulle man kunna travestera hans »fundamentalsats» och säga att han trots allt såg den äldre tiden genom filosofiska glasögon, att han lät de äldre författarna förebåda och i vissa fall redan besjålas av 1800-talets idéer och gjorde dem mätbara utifrån detta dagens sist uppfunna system.

Lars Gustafsson:

Jag återvänder till Schücks »fundamentalsats» för litteraturhistorien, formulerad i hans tidiga Shakespearebok. Den är alltså till sin innebörd anti-anakronistisk: för att förstå en äldre tids litteratur på ett riktigt sätt måste man studera den från tidens egen ståndpunkt, utgå från dess eget sätt att känna och tänka; det innebär att man måste kunna bortse från sin samtids värderingar och idéer. Vad som enligt Schück bör motivera vårt intresse för en författare från en äldre tid är just hans egenskap av tidsrepresentant – »blott såsom det renaste uttrycket för sin tids sträfvanden kan skalden göra anspråk på att bevaras i efter världens minne».

»Sin tids strävanden» – sammanhanget gör det klart att Schück här syftar på tidens medvetna strävanden, dess aktuella idéer, problem och ambitioner, inte (som du menar) på litteraturhistorikernas i efterhand uppfattade, latent »utvecklingstendenser».

Detta är alltså den unge Schücks uttalade program för den litteraturhistoriska forskningen. Redan som sådant är det, menar jag, intressant i ett vetenskapshistoriskt perspektiv. Med detta program, närmast riktat mot 1800-talets spekulativa estetik, framträdde Schück som något av en utma-

nare i det svenska litteraturforskarsamhället i början av 80-talet. Hans historiesyn innebär i själva verket, som han själv antyder, att det förgångna inte är helt åtkomligt för nutiden. Varje författare från en äldre tid måste »i viss mån blifva främmande för vår tid». (*William Shakspeare*, s. III.)

Den ledande svenska litteraturforskaren vid den här tiden, både som estetiker och som litteraturhistoriker, nämligen Gustaf Ljunggren, reagerade i ett brev till Schück mot hans angrepp på estetiken och mot hans Shakespeareuppfattning. Det är visserligen sant, skriver Ljunggren, att Shakespeare »är barn af sin tid och att han efter den bör bedömas; men det är ock sant, att han tillhör alla tider»; »de blickar, han kastar in i människosjälens mest undgängömda skrymslen, äro oberoende af tidsfärgen» (17/12 1883). Ljunggrens reaktion riktar sig just mot kärnan i Schücks historiesyn, som han hade framställt den i inledningen till sin Shakespearebok. I motsats till Schück uppfattar Ljunggren Shakespeare som närvarande i alla tider.

Sedan är frågan om Schück också har tillämpat sitt program i sin egen praktik som litteraturhistoriker. Det är en svår fråga. Kontentan av ditt bestickande och stimulerande resonemang är ju att det i Schücks historieskrivning, trots hans deklarerade program, finns ett »spekulativt och ideologiskt drag», som yttrar sig i själva hans sätt att ordna det historiska materialet. Schück skulle alltså egentligen själv uppfatta äldre tiders författare som fullkomligt moderna författare, besjålade av 1800-talets idéer, just en uppfattning som han så energiskt angrep som ett misstag hos andra litteraturhistoriker. Särskilt genom tillämpningen av utvecklingstanken skulle Schück framträda som en typisk 1800-talsideolog.

Jag tror att det här kan vara lämpligt att göra en distinktion. Jag menar att man måste skilja mellan å ena sidan tolkning av litterära texter som uttryck för tidspräglade diktarmedvetanden (det är närmast detta som Schück talar om i inledningen till Shakespeareboken) och å andra sidan tolkning av litteraturhistoriska och i allmänhet historiska förlopp och sammanhang. När det gäller tolkning av historiska förlopp vore det orimligt att begära av den sentide historikern att han skulle ställa sig på äldre tiders ståndpunkt i den »historiska uppfattningens» intresse. Det skulle ju till exempel betyda att en medeltidshistoriker i sina analyser skulle tillämpa medeltida verklighetsföreställningar och värderingar.

Som litteraturhistoriker har Schück naturligtvis

använt de vetenskapliga tolkningsinstrument som hans egen tid tillhandahöll. Jag menar att den intressanta frågeställningen gäller vilket sammanhang, i tidens historieteoretiska diskussioner, som Schücks historiesyn och vetenskapssyn skall sättas in i.

Det dominerande synsättet inom den svenska historiska forskningen i Schücks ungdom var idealistiskt: den historiska utvecklingen uppfattades som ett framträdande – successivt eller genom en dialektisk process – av en idé eller princip som redan från början fanns inneboende i skeendet, och historikerns uppgift var att visa hur mänskligheten, nationen eller individen i historien förverkligade sin givna bestämmelse; historikerns uppgift var med andra ord i första hand ändamålsförklarande.

Men åtminstone från mitten av 1800-talet gjorde sig också en mera empiriskt inriktad, inte minst källkritiskt medveten historieforskning gällande. Det var en historieforskning som också innebar ett större intresse för historiska orsaksförklaringar, i stället för ändamålsförklaringar. Det råder dock i början ingen skarp konflikt mellan dessa riktningar – det har tvärtom framhållits (av Rolf Torstendahl, *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920*, 1964, s. 95 ff.) som något karakteristiskt för den svenska historieforskningen decennierna närmast efter mitten av 1800-talet att idealism och empiri förenas (t. ex. hos historiker som F. F. Carlson och Odhner). Inom litteraturforskningen gäller detsamma om Gustaf Ljunggren.

Så småningom framträder dock en tydligare motsättning mellan den idealistiska historiesynen och de empiriska forskningsprinciperna. Det är just denna motsättning som Schück uppfattar och ger uttryck åt redan tidigt på sin forskarbana. Men han var ju ändå utbildad inom en idealistisk akademisk tradition, och rimligen har han inte med en gång kunnat frigöra sig från den. Du citerade de inledande orden i Schücks tidiga arbete *Studier i den elisabethska litteraturen* (hans licentiatavhandling), där han antyder att litteraturhistoriens uppgift är »att skildra, huru människan utvecklas till allt större och större rikedom i sina bestämningar, huru allt flere och flere idéer bringas till medvetande hos henne [...]» Här kan man alltså se hur Schück är inne på ett typiskt idealistiskt ändamålsresonemang, det håller jag med om.

Men under de följande åren på 80-talet lanserar han sin skarpa kritik mot metoden att läsa äldre tiders författare genom 1800-talets »filosofiska synglas» och sitt program för en empiriskt grundad

»historisk uppfattning» i litteraturforskningen. Ännu längre fram, i sin artikelserie »Litteraturhistoriska metoder» från 1907, kritiserar Schück direkt utvecklingstänkandet inom den romantiska traditionen i litteraturforskningen, hos Friedrich Schlegel och främst hos Hegel. Skarpare än hos Hegel, säger Schück, »kunde ej den historiska utvecklingens lag framläggas, men skarpare kunde heller icke den filosofiska konstruktionen ådagalägga sitt förakt för den faktiska verkligheten» (Schück, *Ur gamla papper VIII*, 1908, s. 179).

Schück menar i detta sammanhang, väl att märka, att en historisk litteraturforskning måste arbeta med vad han kallar »den historiska utvecklingsprincipen» – vad han avvisar är »den filosofiska konstruktionen» av denna princip. Jag menar att det är rimligt att tolka Schück så, att han med historisk utveckling här närmast syftar på historiska orsaksammanhang, sammanhang som enligt hans åsikt kan beläggas med iakttagelser i »den faktiska verkligheten», i motsats till en utveckling fattad enligt idealistiska föreställningar om historiska ändamål.¹

Det finns utan tvivel vissa inkonsekvenser och motsägelser i Schücks historiesyn, den har säkert hela tiden rester av äldre historiska tankemodeller. Men min uppfattning är att du i din karakteristik av Schück som litteraturhistoriker kraftigt överdriver hans bundenhet vid 1800-talets idealistiska och dialektiska utvecklingstänkande.

Låt mig kort kommentera din tolkning av Schücks Olaus Petriuppfattning i *Svensk litteraturhistoria* (1885–90) och hans Stiernhielmsuppfattning i den några år senare första delen av *Illustrerad svensk litteraturhistoria* (1895–96).

I sin inledning till avsnittet »Humanism och reformation» i den tidigare litteraturhistorien talar Schück mycket riktigt om en motsats mellan å ena sidan humanismens individualistiska, aristokratiska och kosmopolitiskt-klassiska ideal och å andra sidan reformationens bokstavstro, folklighet och nationella förankring. Men han uppfattar knappast dessa motsatta principer på hegeliantsk sätt som tes och antites, den förra avlöst av den senare i en historisk utvecklingsprocess – »båda riktningarna fortoro att oförmedlade fortleva vid hvarandras sida», säger Schück. »Äfven hos samma personer märka vi denna dubbelhet», fortsätter han (s. 215). Dubbelheten visar sig enligt Schück just hos Olaus Petri. Det är alltså i Schücks framställning ingalunda fråga om att Olaus Petri, som du menar, skulle »höja sig över de dialektiska motsättningar som hans tid inte förmådde lösa och anticipera en annan

och senare tid». (Jag vill inom parentes påpeka att Schück inte använder ordet dialektisk.) Och att det skulle vara sig själv i idealiserad gestalt som Schück har porträtterat i reformatorn – det skulle jag bestämt vilja kalla en övertolkning.

Däremot antyder Schück faktiskt i detta sammanhang att den omtalade motsättningen mellan humanismens och reformationens ideal i och med Stiernhielm i vårt land når »en om också ofullständig försoning» – möjligen kan man uppfatta just detta uttryckssätt som en reminiscens av en dialektisk historiesyn.

Det antydda perspektivet utförs dock knappast i Schücks Stiernhielmsbild i *Illustrerad svensk litteraturhistoria*. I Stiernhielms diktning, särskilt *Hercules*, finner Schück visserligen både en klassisk formfulländning och ett uttryck för diktarens »genomsvenska kynne» (s. 323). Föreningen av antikt och svenskt i *Hercules* framställer emellertid inte Schück som någon syntes av antitetiska strävanden, utan helt enkelt som en yttring av senrenässansens litterära program att skapa en fosterländsk dikt efter antika mönster (s. 244 f., 327 ff.). Inte heller menar Schück att Stiernhielm genom att harmonisera antikt och nationellt skulle utpeka »den nödvändiga riktningen för den historiska utvecklingen» (som du säger) – Schück betonar snarare att den stiernhielmska riktningen blir av kort varaktighet och att den litterära utvecklingen snart leds in på andra banor, under intryck av den europeiska barocken (s. 251, 354; synpunkten dock tydligare utförd i 2:a uppl, s. 345 ff.).

Det är sant att Schück också i sin karakteristik av den svenska stormaktstiden och dess litteratur arbetar med idén om motsatser, särskilt motsatsen mellan å ena sidan lätt sinnat, bekymmerslösheten, och å andra sidan verklighetssinnet (s. 232 ff.). (I denna motsats hör Stiernhielm till lätt sinnets företrädare.) Men den kulturella och litterära utvecklingen skildras inte av Schück som något dialektiskt spel mellan motsatserna. Stormaktstidens »utilitiska, praktiska strömning» är enligt Schück i själva verket huvudlinjen, som »i hela sin kraft bryter fram under frihetstiden» (s. 234 ff.). Och denna utveckling förklarar Schück med hänvisning till en rad närmare redovisade orsaksfaktorer: det ökade utländska inflytandet (bl. a. genom immigrationen), trettioåriga kriget, huvudstadens befolkningsmässiga och ekonomiska tillväxt och utveckling som centrum för förvaltningen och kulturen.²

En särskilt intressant punkt berörde du när du påpekade att Schück på 90-talet »starkare än förr

tolkar den svenska litteraturen som en spegling av ett specifikt svenskt nationallinne och dess ständiga utvecklingsprocess» och därmed kan »arbeta med ännu ett antitetiskt förhållande» mellan svenskt och icke-svenskt. Men vad som här är väsentligt, menar jag, är att Schück inte uppfattar den svenska nationalkaraktären som något slags »väsen» vars förverkligande avspeglas i den litteraturhistoriska utvecklingen – i själva verket tycks Schück anse att också det svenska folklynnat har formats av olika orsaksfaktorer. Så frågar han sig i inledningen till avsnittet om stormaktstidens litteratur i *Illustrerad svensk litteraturhistoria* om inte stormaktstidens »utilitiska, praktiska strömning» beror på »de holländska kolonisternas insats i det svenska nationallynnet» (s. 234).³

Man kan alltså hos Schück som litteraturhistoriker iakttä en tydlig strävan mot orsaksförklaringar, åtminstone i princip empiriskt förankrade. Därigenom avlägsnar han sig enligt min mening från en dialektisk och ändamålsorienterad historiesyn, alltså från de perspektiv i vilka den historiska verkligheten hade framträtt genom det tidigare 1800-talets »filosofiska synglas». Därmed naturligtvis inte sagt att inte Schück har *sina* »synglas», sina grundläggande antaganden om historiens drivkrafter, sin människosyn, sina värderingar.

Kurt Johannesson:

Dina invändningar är helt riktiga i det avseendet att Schück själv inte använder ordet dialektisk. Det är också uppenbart att triaden tes–antites–syntes är bara *ett* av de utvecklingsmönster han arbetar med. Han har inte heller någonsin bekänt sig vara en Hegels lärjunge. Det hade ju också varit tämligen otänkbart i en universitetsvärld, där avståndstaganden från Hegel är legio. Geijer i olika sammanhang, Odhner i »*Om möjligheten af Historiens Filosofi*» 1862, C. D. af Wirsén i en kritik 1869 av B. E. Malmströms ungdomsskrifter (Svensk Literatur-tidskrift, 1869, s. 272 ff.), Carl Rupert Nyblom i skilda sammanhang (Svensk Literatur-tidskrift 1865: 369, framförallt i *Skönhetslärans hufvudbegrepp* 1893), alla fördömer de det alltför abstrakta och konstruerade i Hegels utvecklingsmodeller. När Schück som du påpekar kritiserar »den filosofiska konstruktionen» hos Hegel år 1907, är detta snarast ett eko av den föregående generationens röster.

Du antyder också att den historiska forskningen i Sverige mot 1800-talets slut började visa ett allt

större intresse för historiska orsaksförklaringar i stället för ändamålsförklaringar – den kausala principen vinner terräng på bekostnad av den finala. Schück skulle på samma sätt gradvis ha lämnat den idealistiska tradition han fostrats inom och närmat sig en alltmer empiriskt grundad litteraturforskning. Jag tror att Schück hann modifiera sina litterära värderingar och sin vetenskapssyn åtskilliga gånger under sin långa levnad – det vore märkligt annars. Ändå påpekade du själv att ett idealistiskt betraktelsesätt och en empirisk-kausal metod kunde förenas hos en rad forskare som just uppställde nya krav på ett strängt historiskt betraktelsesätt, forskare som F. F. Carlsson, Odhner och Gustaf Ljunggren – utan att man upplevde någon nödvändig motsats mellan idealism och empiri. Jag tror att dessa två element också förblev förenade hos Schück under hela hans forskarliv. Som ung sekreterare i Svenska litteratursällskapet likaväl som ålderstigen ledamot av Svenska akademien skrev han dessa beundransvärda arbeten, där han med till synes rigorös fakticitet och det mest stränga historiska sinne återgav fakta: han utgav texter, han utredde författarnas biografiska bakgrund, han beskrev äldre tiders skolväsende, den svenska bokhandelns historia, de lärda sällskapens historia osv. Det är lätt att utifrån just dessa verk se honom som en föregångare till den moderna litteratursociologin eller – vilket kanske klingar mindre hedervärt – som en av den svenska positivismens grundande fäder. Men detta är bara den ena sidan av Schücks vetenskapliga verk. Han skrev också samtidigt andra arbeten, tal, essäer och framförallt litteraturhistorierna. Där inordnades alla fakta i suggestiva historiemålningar och effektfulla utvecklingsperspektiv, där är språket öppet subjektivt och värderande. Det karaktäristiska för hans och mycket av tidens litteraturhistoriska forskning blir därför spänningen – eller snarare: det fruktbara samspelet – mellan idealism och empiri.

Det finns ett intressant exempel på hur Schück slår fast detta idealistiska element. 1917 skulle han

som universitetsrektor hålla talet vid reformationsfesten – hundra år tidigare hade Geijer hållit samma tal. Än en gång återvänder han till temat »reformation och renässans». (Talet utgavs 1918 i serien Studentföreningen Verdandis småskrifter.) Men nu är tonen, under inflytande av världskrigets Ragnarök, mer pessimistisk: mänsklighetens historia ter sig som »ett ständigt återkommande vågsvall av revolution och reaktion». »Och huru utvecklingen skall gå, veta vi icke, icke, huru de motsatser, som under reformationsperioden bröto sig mot varandra, i framtiden skola te sig.» Här framträder ett tvivel om att vetenskapen skall kunna urskilja det faktiska mönstret i den historiska utvecklingen. Men talet slutar inte i denna pessimism. I stället pekar Schück på universitetets sigill med inskriften *Gratiae veritas naturae*. Detta är den sanning Luther och renässansen upptäckte. »Dess mening, översatt på vår tids språk» – heter det slutligen – »torde dock vara, att all forskning och all mänsklig verksamhet bör vara genomträngd av en känsla för det eviga, och att endast denna evighetskänsla kan leda mänskligheten fram mot den sanning, efter vilken hon ända sedan tidernas morgon strävat.» Detta är inte bara den retorik som den akademiska festen krävde. Detta var den tolkning av utvecklingsbegreppet som Schück stod fast vid. Och dess källa var den tyska idealismen – kanske inte Hegel men väl Lessing och Kant. »Historien var för honom utveckling», heter det i kapitlet om Kant, skrivet med påfallande allvar och gripenhet, som får bilda upptakten till sjätte bandet av *Allmän litteraturhistoria*. »Utvecklingen går genom kamp och nöd, men den går mot ett högre mål, till ett mål icke blott för den enskilde utan för hela släktet» (s. 25 f.). De idealistiska tankarna kom säkerligen att förändras till innebörd och betoning under Schücks långa liv och under inflytandet av de skiftningar i den intellektuella atmosfären han var så lyhörd för. Men att förneka det idealistiska elementet vore att också förringa vidden och spänningen i hans tankevärld.

NOTER

¹ Inom den tyska litteraturforskningen hade Wilhelm Scherer och »Scherer-skolan» – som säkert har haft en viss betydelse för Schück – betonat kravet på orsaksförklaringar i motsats till ändamålsförklaringar. I en programmatisk recension (1865) av Hettners *Literaturgeschichte des 18. Jahrhunderts* framhåller sålunda Scherer att kausaliteten är den historiska grundkategorin, och han

kritiserar Hettner för bristande sinne för »die Geschichte als eine lückenlose Kette von Ursachen und Wirkungen»; i stället har Hettner en tendens att resonera teleologiskt och därmed lämna empirins fasta mark. (W. Scherer, *Kleine Schriften* II, 1893, s. 66 ff.)

² I sin uppsats »Henrik Schücks materialistiska historieuppfattning» (*Tiden* 1933, s. 337 ff.), som kommenterar

tredje upplagan av *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, hävdar Victor Svanberg att samhällsförhållandena för Schück alltid är »det första ledet i orsakskedjan» och att han ställer både skönlitteraturen och den andliga kulturen i dess helhet »i relation till socialekonomiska realiteter».

³ Jfr »Litteraturhistoriska metoder», där Schück påpekar att »begreppet ras- eller folkkaraktär» är mycket vagt; att en sådan karaktär finns »lider väl icke något tvifvel», men den har danats genom »mångfaldiga och olikartade faktorer». (*Ur gamla papper VIII*, s. 188 f.)